

BIBÓ ISTVÁN A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉRŐL

Absztrakt

A tanulmány Bibó Istvánnak a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatos álláspontját vizsgálja döntően memoár jellegű írásaira támaszkodva. Bibó azon közéleti szereplők közé tartozott, aki nem értett egyet a hazai németek kollektív felelősségre vonásával. Elűzésük megakadályozása érdekében lépett fel az egyetemes humanista értékek védelmében.

Az esszé a Pécsi Tudományegyetem fennállása 650. évfordulójára készült.

Abstract

This study examines the views of István Bibó on the expulsion of ethnic Germans from Hungary mostly based on his writings of memoir type. Bibó was one of those public figures who did not agree with the collective punishment of ethnic Germans living in Hungary. In order to prevent their expulsion, he acted in line with the protection of universal humanist principles.

The essay marks the 650th anniversary of the foundation of the University of Pécs.

A *Kultúra és Közösség* már több ízben biztosított fórumot a hazai nemzetiségek különböző közösségeit bemutató írásoknak, sőt Tibori Timeának köszönhetően summázó tanulmány is született ezekről az írásokról (Tibori 2013; 2015). De az utóbbi időben nemcsak a hazánkban élő nemzetiségek kerültek ilyen módon fókuszba, hanem a távoli, tengerentúli diaszpórában élő magyar közösségek is (Bába 2015).

Jelen írás egy sajátos témával, a magyarországi németek kitelepítésével kíván foglalkozni, Bibó István perspektívája alapján. Bibó ugyanis a német kitelepítés időszakában olyan kormányzati főhivatalnokai beosztásban dolgozott, hogy részben maga is alakítója volt a történeteknek, részben pedig szemtanúja volt ezeknek a folyamatoknak.

Bibó István életútját úgy ismerjük, hogy 1944-ben, az ún. árja-párja igazolások kiállítása miatt a Gestapo letartóztatta és 1945-ben pedig maga is több ízben interveniált politikai üldözöttek érdekében. Bibó humanista erkölcsi értékrendje az említett

traumák, tragédiák kapcsán jól ismert, de a magyarországi németek kitelepítése során tanúsított magatartásával mostanáig kevésbé foglalkoztak. Jelen írás ennek a hiányosságnak a mérsékléséhez kíván hozzájárulni, elsősorban két – véleményem szerint egymáshoz szorosan kapcsolódó – szövegrészlet bemutatása révén. Az első az az interjúrészlet, melyet Bibó életinterjú keretében adott Huszár Tibornak. Az első beszélgetésre 1976-ban került sor (Huszár 1989:7). A második szövegrészlet Borbándi Gyula könyvére¹ válaszoló, önálló tanulmánynak is beillő, leveléből való. A két szövegrészletet, mint két, egymást kiegészítő szövegtestet fogom ismertetni.

Jelen írásom két témakört mutat be: Bibónak az illetékes kormányhivatalnoki funkcióban és az azt követő periódusból való tevékenységét. Életének ezek, a mély humánuról tanúságot tevő részletei jól ismertek, de talán kevésbé az a német kitelepítéssel kapcsolatos tevékenysége.

Bibó a német kitelepítés idején rövid ideig a BM Törvényelőkészítő Osztályát vezette, mely minisztériumba a Nemzeti Parasztpárt delegálta őt. Ezzel együtt azt gondolta, hogy mint „*Pilátus a Credo-ba*”, úgy került a német kitelepítés ügyébe, „*noha mégsem véletlenül*” (Huszár 1989:90). Sőt, úgy vélte, hogy a német kitelepítés ügyében született potsdami határozatok megszületésére nemcsak hatással volt, hanem annak bizonyos értelemben „*oka*” is volt.²

Bibónak a kitelepítés kérdésével kapcsolatos álláspontjának pontosabb megismeréséhez érdemes azt is hangsúlyozni, hogy tőle nagyon távol álltak azok a szélsőséges, antihumánus álláspontok, amelyeket egyes kommunista párti, illetve parasztpárti politikusok képviseltek. (Így pl. „*az egy batyuval*

1 Borbándi könyve eredetileg német nyelven jelent meg, *Der Ungarische Populismus*. Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts, München. Nr. 7. Mainz-München, 1976. címen. Borbándi a könyvét, Bibó észrevételeire támaszkodva, alaposan átdolgozta (Bibó 1986/3:297, 568), magyar nyelven is megjelentette: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski. New York, 1983 címen.

2 „*Mondhatnám úgy is, hogy az okok láncolatában kiváltó oka vagyok annak, hogy Magyarországra nézve a németek kitelepítése Potsdamban határozatba ment*” (Huszár 1989:90).

jöttek, így is menjenek el” felfogást képviselő Kovács Imrével nem volt semmilyen kapcsolatban). A most említettek alapján is felvetődhet a kérdés, miért gondolhatta azt Bibó, hogy a potsdami határozatok megszületéséhez neki köze lenne?

I.

A történet úgy kezdődött, hogy Bibó tudomására jutott, hogy „magánjellegű akciók” (Huszár (1989:90) keretében tolnai, baranyai³ németeket, egész falvakat „hajtottak a rétre”, ahol ők „teljes ellátatlanságban”, hóban-szélben voltak kénytelenek tengődni, a mezőn „szültek, haltak, nyomorogtak” (Bibó 1986/3:350), hogy az elűzött bukovinai székelyeknek szállást biztosítsanak. Az akcióban részt vettek a kommunista és a parasztpárt tagjai, de pártonkívüliek is.

Bibó a Borbándinak írott levelében, egyetértve az utóbbival, megállapította, hogy a parasztpárt a kitelepítés mellett volt. Bibó szerint a kommunista párt „teljes súlyával” (Bibó (1986/3:349) a kitelepítés mellett volt és a parasztpárt is támogatta azt, míg a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt inkább „fékezni igyekezett” azt (Bibó 1986/3:350).⁴

Bibót felháborították a történetek, mégpedig több szempontból is. Egyrészt azért, mert úgy gondolta, hogy a „svábokkal” történt atrocitás az emberiséget sértette, így Bibó az „emberiség nevében” háborodott fel. Másrészt pedig azért, mert a „zsidó-

3 Huszár Tibor kérdésére Bibó röviden érintette a baranyai német kitelepítés kérdését is. Bibónak az volt a véleménye, hogy abban kommunista és parasztpárti politikusok is részt vettek, de Bibónak nem volt pontos képe „az akciózó társaság” személyi összetételéről. Úgy gondolta, hogy az ilyen ’akciózásokhoz’ ekkoriban viszonylag könnyen lehetett egy „kis hatósági fedezetet” szerezni (Huszár 1989:94).

Az akciózás „indítékát, erkölcsi hátterét és ... részleges eredményességét” szerinte „az a pusztta tény biztosította, hogy a bukovinai székelyek menekülés közben odakerültek a helyszínre, s az akció abból a tiszteletre méltó szándékból született, hogy rajtuk segíteni akartak, s nyilván ez a szándék hozta össze az akció résztvevőit” (Huszár 1989:94).

4 A magyarországi németek történetét kutató Gerhard Seewann professzor szerint az 1920-as évekig a magyarországi németek német-magyar identitására a magyar állam iránti „hungarus identitással” keveredő lojalitás volt a jellemző (Seewann 2011:54). Seewann Th. Spira álláspontját is idézi, hogy ti. a legtöbb magyarországi németnek nem okozott gondot, hogy harmonizálja a lojalitását a magyar állammal. (Idézi: Seewann 2011:54). Gratz Gusztáv még 1935-ben is annak a véleményének adott hangot, hogy „Németek vagyunk, de jó magyarok” (Idézi: Seewann 2011:55).

irtás” után egy esetleges „svábjirtás” „csak a magyar névhez kapcsolódó gyalázat mennyiségét fogja szaporítani” (Huszár 1989:90). Bibó Keszthelyi Nándor kollégájának a társaságában Erdei Ferenc belügyminiszterhez fordult. Arra is felhívták Erdei figyelmét, hogy a történetek milyen hatással lehetnek a felvidéki magyarság kitelepítésére. Erdei megértette a helyzetet és rendeletben tiltotta meg ezeket a helyi akciókat, ami Bibó szerint meg is szüntette ezeket a magánjellegű akciókat (Bibó 1986/3:350; és Huszár 1989:91).

Erdi Bibó meglepetésére, Bibó szépapjainak a sváb származásában vélt magyarázatot találni Bibó interveniálására,⁵ de a beszélgetés további részében megértette a történetek jelentőségét és elfogadhatatlanságát és az ügyet azonnal a Minisztertanács elé vitte. A kormány megvitatta a kérdést és Bibó szerint így került a magyarországi németek kitelepítésének ügye a potsdami konferencia elé, amely a lengyeleken és a cseheken kívül csak a magyarokat kötelezte a németek kitelepítésére (Huszár (1989), 91).⁶ A bajt csak tetézte, hogy a magyar kormány szerint semmilyen összefüggés nem volt a felvidéki magyarság kitelepítése és a németek kitelepítése között.

A potsdami értekezlet azonban döntött a magyarországi németek kitelepítéséről és a hazai kormányzati struktúra és gyakorlat miatt annak a Bibó Istvánnak kellett ezt a döntést a magyar jogrendszerbe történő integrációra előkészíteni, aki nem értett egyet a magyarországi németek kollektív ki-

Ekkor már azonban nem Gratz álláspontja volt a magyarországi németek lojalitását elsősorban formáló vélemény. Az 1930-as években a Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv nemzedékét követő utódgeneráció már nem a magyar államtól várt „szabályozó kompetenciát”, hanem Berlintől (Seewann 2011:53). A magyarországi németek lojalitásváltozása Seewann szerint jelentős mértékben összefüggött azzal a körülménnyel, hogy a Horthy-korszakban csak egy lojalitás-opció létezett, amely a magyar nemzetállam keretei között volt lehetséges (Seewann 2011:58).

5 Bibó fenti véleményét nem azért alakította ki, mert „különösebben kedvelte” volna a svábokat. A második világháborúban tanúsított viselkedésük nem volt Bibó számára szimpatikus, de ez a véleménye nem ’általában’ a magyarországi németekre vonatkozott, hanem csak egy bizonyos hányadukra „és azt sosem lehetett lemérni, hogy mekkora hányad”-ra (Bibó 1986/3:352).

6 Bibó a Borbándi-levelben is felvetette, hogy része volt a minisztertanácsig eljutó események elindításában (Bibó 1986/3:352). Bibó azonban nem érzett lelkiismeret-furdalást a történetek miatt, mert nem helyezte a helyi akciózást és a vele járó hangulatkeltést (Bibó 1986/3:352).

telepítésével. (Bibó, a BM Törvényelőkészítő Osztályának a vezetőjeként kapta ezt a számára nemkívánatos feladatot). Pedig Bibó javaslata is szerepet játszhatott abban, hogy Erdei kibocsátott egy két-soros rendeletet, amely megállította az önkényes kitelepítéseket és Bibó szerint meg is szüntette azokat (Huszár 1989:91).

Bibó igyekezett az adott szituációban talán a legkevésbé rossz megoldást megtalálni, mivel egyrészt a lehetőségekhez képest tárgyyszerű kritériumokon nyugvó, másrészt formalizált eljárás kidolgozását tartotta fontosnak. Ez az eljárás a korabeli magyar történelemből is ismert 'igazoló bizottsági' eljárás volt és ilyen keretek között kívánták vizsgálni a magyarországi németeknek, elsősorban a Volksbund-hoz fűződő tevékenységét.

Mint említettem, a németek kitelepítésére Lengyelországon és Csehszlovákián kívül Magyarországot kötelezték, Jugoszláviát és Romániát nem. A „svábok számonkérését” Bibó szerint „aránylag szabályozott eljárás” szándékozta rendezni. Ennek értelmében olyan bizottsági eljárásra kerülhetett sor, ahol az elnöki pozíciót a BM valamelyik tisztviselője töltötte be, aki kijelölt egy „svábellenes” és egy „svábarát” intézményt, amely két ülnököt delegált. Az első típusú intézménybe a Parasztpárt vagy a Szociáldemokrata Párt jelölt, míg a másik jelöltet egy helyi magyar vagy 'németbarát' kulturális szervezet delegálta. Bibó azt is megemlíttette, hogy volt olyan bizottság, ahová két németellenes jelölt került. Az eljárás Bibó szerint „aránylagos igazságosság”-ot eredményezett, mert „végül a sváboknak körülbelül tíz százalékát minősítették valamilyen módon számon kérhetőnek, öt százalékát érdemet szerzettnek, a többit ártatlan semlegesnek ...” (Huszár 1989:91). Ezt a kategorizálást Bibó „realis”-nak tekintette. Öt szempontot vettek figyelembe: három elítélő kategória volt, (Volksbund-vezető, Volksbund-tag és Volksbund-támogató (Huszár 1989:91). A negyedik kategória azoké volt, akik „se rosszban, se jóban nem találtattak”, az ötödik pedig azoké, akik „fasisztaellenes érdemeket szereztek” (Huszár 1989:92).

Bibó nem tartotta jó megoldásnak ezt a kategorizálást és csak az adott szituációban tekintette azt relatíve elfogadható megoldásnak. „Én az egész dologért nem lelkesedtem és azt sem tartottam alapjában véve jó megoldásnak, hogy a Volksbund és a benne való tagság önmagában valamiféle hátrányos jogkövetkezményt idézhet elő, de az adott szituációban úgy láttam, hogy egy nagy tömegű, az egész németiségre kiterjedő kollektív felelősségre vonással és annak minden

elképzelhető rossz következményeivel szemben minél gyorsabban valami ilyenféle szelekciót kell csinálni” (Bibó 1986/3:351).⁷

Egyúttal Erdei Bibót arra utasította, hogy a Volksbund által elkövetett „hitlerista jellegű cselekmények számonkérésének” formáját dolgozza ki (Bibó 1986/3:350). Az eljárás „nagyon primitív módszerekkel és elegendő garanciák nélkül, de mégis bíróságszerű eljárással állapította meg ezeket a kategóriákat” (Bibó 1986/3:351). A kategorizálás hamar megtörtént és a németeknek kb. tíz százaléka került „a felróható kategóriák valamelyikébe”, akikkel szemben a munkaszolgálat valamelyik formája volt a szankció (Bibó 1986/3:351).

Bármennyire nyilvánvaló is, hogy egyetlen ártatlan embernek a meghurcolása (felelősségre vonása) is igazságtalan és jóvátehetetlen hiba volt, mégis – a tragikus következmények ismeretében – arányában talán vállalható döntés született és lehetőséget biztosított az egyéni felelősségre vonásra, a kollektív bűnösség elvének elfogadhatatlan alkalmazásával szemben. A későbbiekben ugyanis igazságtalanabb döntések születtek és a magyarországi németek elűzése nem a fenti döntések alapján történt.

Bibó nem értette, hogy ugyanaz a minisztertanácsai határozat, amely elfogadta a fenti rendelkezést, miért mondta ki, hogy a német kitelepítés ügye nem hozható összefüggésbe a szlovákiai magyarok kitelepítésével. Szerinte a magyar kormány felvetésére foglalkozott a potsdami értekezlet⁸ a magyarországi németek kitelepítésével.⁹

7 A „vad elűzés” koncepciója Seewann szerint Magyarországra nem volt jellemző (Seewann 2010:32), de elsősorban azért nem, mert „a magyarországi németek jogfosztása, javaik kisajátítása és tömeges internálásuk” (Seewann 2010:32) már 1945 februárjában megkezdődött (Seewann 2010:32). Seewann külön kiemelte Bodor György kormánybiztos „brutális intézkedéseit” (Seewann 2010:32). Az 1945 eleji, Baranya megyei jogfosztásokról ld. Gerner 2011a:59-60; és Gerner 2011b:219-220.

8 Az USA és a britek azon az állásponton voltak, hogy „a népesség transzfere rendszerezett és humánus módon” történjék (Seewann 2010:29), melyet szerződéses úton kívántak rendezni. 1945. július 31-én azonban Sztálin úgy érvelt, hogy a „folyamat már zajlik, és minden szabályozás elkészt” (Seewann 2010:29), így nem sikerült az elűzés 'vad fázisát' „szabályozott mederbe” terelni (Seewann 2010:29).

9 A bibói szöveghez fűzött jegyzet szerint Bibó vélhetően nem tudott a SZEB 1945. november 20-án született döntéséről, amely 500.000 német kitelepítésére kötelezte Magyarországot (Bibó 1986/3:351, 591).

II.

Időközben a Bibó által szerkesztett rendelet tárgyatlanná vált és a potsdami határozat nyomán új jogszabály vált aktuálissá, ami viszont már az „*összes németiség kitelepítésére vonatkozott*” (Bibó 1986/3:352).¹⁰

Bibó már Nagy Imre belügyminisztersége idején újból foglalkozott a német-kitelepítés kérdésével. Úgy tudta, hogy a kitelepítettek bevonórozása és utaztatása rendezett formában zajlott (pl. nem zsúfolt padokkal ellátott vagonokban), eltérően a lengyel és cseh kitelepítéstől (Huszár 1989:92).

A kitelepítésről szóló jogszabálytervezetet már nem Bibó, hanem minisztériumi kollégája, Sztítás Jenő készítette elő. Maga Sztítás sem értett egyet ezzel a jogszabállyal. Ez utóbbi alapelveit Bibó szerint a magyarországi németekkel szembeni ellenérzés motiválta. Ezt a javaslatot Bibó szerint egy „*ádázabb kommunista vagy parasztpárti*” álláspont motiválhatta. A javaslat az 1941-es népszámlálás kategóriáin alapult, amely különbséget tett az adott nemzetiséghez tartozás és az anyanyelvhasználat között. Bibó szerint a két kategória a legtöbb hazai nemzetiség esetében 90%-ban egybeesett, de éppen a németeket tekintve nem ez volt a helyzet, mivel egyharmaduk magyar nemzetiségűnek,¹¹ bár német anyanyelvűnek vallotta magát¹² (Huszár 1989:92). Ennek

Az újabb kutatások Bibónak azt az álláspontját látszanak erősíteni, hogy a magyar kormányzat is kezdeményezte a magyarországi németek kitelepítését. G. Seewann, a magyarországi németek történetével foglalkozó monográfiájában arra mutat rá, hogy a magyar politikai vezetés kezdeményezte a magyarországi németek elűzését (Seewann 2016/2), eloszlátva ezáltal a Potsdam-legendát (Pach 2016:8677).

10 Sajnos, a magyar kormány is a németek kollektív felelőssége mellett foglalt állást (Seewann 2010:31). Seewann a hazai magyar közélet vezető személyiségei közül egyedül Mindszenty hercegprímást emelte ki, aki az elűzésről „*kritikusan és elutasítóan*” nyilatkozott. Seewann szerint Magyarországon – politikai meggyőződésüktől függetlenül – azokat a németeket üzték el, „*akik elosztásra érdemes tulajdont tudtak felmutatni*”, így a vagyon konfiskálása is fontos szempont volt az elűzés során (Seewann 2010:30).

11 Szalai Gábor és Tóth József egy Baranya és Tolna megye határán lévő falu (Véménd) példáján keresztül mutatták be, hogy milyen ellentétek jöttek létre a falun belül, a magukat magyar és német nemzetiségűeknek vallók között, nem egyszer a régi barátok, sőt a testvérek között is (Szalai – Tóth 2010:171).

12 Bibó szerint az utóbbiak inkább antihitlerista meggyőződésük miatt nem vallották magukat német nemzetiségűnek (Bibó 1986:353).

ellenére az új jogszabálytervezet szerint „*mindenki kitelepítendő, aki a népszámláláskor magát német anyanyelvűnek vallotta*” (Bibó 1986/3:352).

Bibó abszurdnak tekintette ezt a rendelettervezetet, de úgy gondolta, hogy az adott helyzetben még mindig jobb, ha csak a magukat német nemzetiségűeknek vallókat érinti az eljárás (Bibó 1986/3:353), megmentendő a kitelepítéstől a magukat magyar nemzetiségűnek valló németeket.

Bibó valójában nem is értette a parasztpárt különböző irányzatait képviselő vezetőinek, mint pl. Kovács Imre, Veres Péter, Darvas József felsorakozását a német kitelepítés mellett, mert fel sem merült bennük a paraszti szolidaritás gondolata, egy olyan „*embertőmeggel szemben, amely kilencven százalékban keményen dolgozó paraszt és egy csomó földet megművelő és kultúrákat kialakító paraszt volt*” (Bibó 1986/3:352).¹³

Magával a javaslat alapjául szolgáló, a kitelepítésre vonatkozó állásponttal sem Sztítás Jenő, sem Bibó nem értett egyet és igazágtalannak tartották azt. Az adott helyzetben azonban, abban bízva, hogy a rossz megoldások közül talán a legkevésbé rosszat választja, Bibó úgy gondolta: ha már mindenképpen sor kerül a németek kitelepítésére, „*akkor – így Bibó – ez szorítkozzon azokra, akik német nemzetiségűnek vallották magukat*” (Huszár 1989:92) az 1941-es népszámláláskor. Azzal persze Bibó sem értett egyet, hogy népszámlálási adatokat ilyen célra lehessen felhasználni.

Bibó – tulajdonképpen a hivatalos kormányzati állásponttal szemben – készített egy ellentervezetet, memorandumot, amelynek a bevezetőjében már kifejtette, hogy „*a kitelepítést a német nemzetiséget vallottakra kell szorítani*” (Huszár 1989:93). Ezt a javaslatot Bibó elküldte a Minisztertanács általa ismert, nem kommunista tagjainak (Bibó 1986/3:353).

Bibó saját bevallása szerint is hibát követett el, pl. azért, mert nem miniszteréhez, Nagy Imréhez fordult a javaslatával, hanem saját tervezetet készített. Így nem volt meglepő, hogy a Minisztertanácsra okkal kérdezték meg: a BM-nek akkor két javaslata van? (Huszár 1989:93)

13 A magyarországi sváb paraszti társadalom faluközösségi identitására hívta fel a figyelmet G. Seewann is (Seewann 2016/2:117) és Pach 2016:8675). Seewann – miként erre Pach János rámutat – a sváb-törökországi németiség gazdaságközpontú gondolkodásmódját elemezve, a györkönyeiekről azt állapította meg, hogy „*A falu jómódú volt. Igaz embertelenül nagy munka volt az ára*” (Idézi Pach 2016:8675). Szintén Seewann írja a németkéri svábokról: „*A sovány talaj ellenére ... csakis páratlan szorgalmuk és takarékos életmódjuk eredménye*”-ként a „*kérik meggazdagodtak*” (Idézi Pach 2016:8675).

Nagy Imre javaslatát fogadták el, aki a történetek alapján fontolóra vette, hogy Bibó ellen fegyelmit indít (Bibó 1986/3:353), amitől Bibót vélhetően Erdei közbeavatkozása mentette meg.¹⁴

Bibó ekkor már nem vezette a törvényelőkészítő osztályt, tulajdonképpen a saját miniszterének csinált több másik miniszternél „propagandát” (Huszár 1989:93). Bibót Erdei pedig az említett ügy kapcsán úgy védte meg, hogy az előbbi pozíciója parasztpárti pozíciónak számít. Erdei álláspontja azért volt sajátos érvelés, mert a magyarországi németek kitelepítésének az ügyében – Bibó nem parasztpárti állásponton volt. (Kovács Imre államtitkár véleményével pl. teljesen ellentétes álláspontot képviselt). Ami az időpontokat illeti, Bibó úgy emlékezett, hogy az ellenjavaslata 1945 decemberében, a potsdami határozatok után született.

A történetek után a kitelepítés a BM javaslata szerint folyt. A vagyonelkobzás szankciójával Bibó nem értett egyet, de magát a „lebonyolítás”-t Bibó „rendezett, tisztességes és nagyobb kilengések” nélkülinek tartotta (Bibó 1986/3:353).

Már a potsdami határozat után került Bibó kapcsolatba a német kitelepítés ügyében Farkas Mihályval és Szébenyi Endrével. Bibó nem értette, hogy ezen a háromfős megbeszélésen neki miért kellett részt vennie, mivel ő 1945 augusztusa óta nem volt a törvényelőkészítő osztály vezetője. Ezen a megbeszélésen Bibó kifejtette azt az előbbi álláspontját, hogy „különbséget kell tenni a magukat magyar és a magukat német nemzetiségűnek valló svábok között” (93. old.). Farkas Mihály azonban ezt a disztinkciót nem fogadta el, és azt hangoztatta, hogy „sváb, sváb” (Huszár 1989:93).

1945. december 29-én hirdették ki a 12.330/1945 M.E. számú rendeletet a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről.¹⁵

14 Bibó ezen a ponton ismét utalt arra, hogy a parasztpárti politikusai közül valamennyire Erdei fordult szembe a németellenes akciókkal, és Bibó, valamint Keszthelyi ellenezte azokat. Bibó és Keszthelyi fellépése nem volt nyilvános, és Bibó a nyilvános fellépést hiábavalónak gondolta, az akkori közhangulat miatt (Bibó 1986/3:353).

15 „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó német összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt” (Zinner 2004:284). A rendelet ugyan minden magyarországi német kitelepítését írta elő, de Seewann szerint az említett népesség kb. fele Magyarországon maradt (Seewann 2010:32).

A kitelepítés egyre lassabban folyt; végül Bibó szerint kb. 150.000 németet telepítettek ki Magyarországról és kb. 300.000 német maradt az országban.¹⁶ A kitelepítettek és az országban maradtak között vegyesen voltak a magukat magyar és német nemzetiségűnek vallók (Bibó 1986/3:354).¹⁷

Bibó a kitelepítés után Magyarországon maradt németekről azt állapította meg, hogy az NDK megalakulása után elfogadott német nemzetiséggé váltak, saját nemzetiségi összejöveteleket tartottak és a rádióban és a televízióban is saját összejöveteleik voltak (Bibó 1986/3:354). A 60-as évektől pedig az NSZK-ba letelepedettek is Magyarországra jöhettek. Ugyanakkor Bibó azt is hangsúlyozza, hogy a kitelepítés tényét „majdnem teljes hallgatás övezi idehaza, sem pozitív, sem negatív értelemben nem emlegetik sem a hivatalos személyek, sem a német nemzetiség tagjai” (Bibó 1986:354).

A fenti idézet, de Bibó visszaemlékezésének más releváns részei is a német emlékezetpolitika fontosságát húzza alá, melynek fontos történelmi eseménye volt a németek kitelepítése. Bibó visszaemlékezésének forrásértékét jelentős mértékben ez a történelmi diskurzus fogja majd meghatározni.

Az azonban már most is megállapítható, hogy Bibó

- a német kitelepítés kapcsán olyan eseményekről, folyamatokról számolt be, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetőek a kutatók számára is;

- összhangban más közéleti szerepvállalásával, a német kitelepítés esetében is a jobbítás szándékával kereste az adott helyzetben legelfogadhatóbbnak tűnő megoldásokat;

- fenti hozzáállását általános, ’emberiségi’ szempontok vezérelték, ami nem zárta ki, hogy a történetekért való esetleges, saját felelősségének a kérdését is felvesse;

16 A bibói szöveghez fűzött jegyzet szerint végül kb. 170.000 német kitelepítésére került sor (Bibó 1986/3:454, 592). Az újabb kutatások (G. Seewann) a magyarországi németek felére teszik a német kitelepítettek számárányát (Seewann 2010:32).

17 „Amikor 1946. január 19-től – írja G. Seewann – az elűzési folyamatok Magyarország amerikai megszállási övezetének irányába megkezdődtek, hűségnyilatkozatok születtek a magyar baza iránt, amelyek Csehszlovákiában egyszerűen elképzelhetetlenek lettek volna. A magyarországi német parasztok és polgárok a magyar himnuszt énekelték, és sokan osztották azt az érzést, hogy a hazát csak átmenetileg, úgymond büntetéképpen és ezáltal csak egy időre kellett elhagyniuk” (Seewann 2010:32).

– előadásából az is kiderül, hogy a német kitelepítés főleg meghatározott politikai erők törekvéseihez kötődött és nem a 'magyar nép' alulról jövő kezdeményezése volt;

– természetesen nem volt a kollektív felelősség híve, javaslatai az egyéni felelősségre vonás lehetőségét kívánták megteremteni;

– a rá jellemző 'civil kurázi' érték szempontja a történetek során többször is megfigyelhető volt (pl. nem pártlojalitás szerinti véleménynyilvánítás, szembe ment saját miniszterének az álláspontjával);

– narratívái koherensek, egyes megállapításai egymásnak nem ellentmondanak, hanem egymást kiegészítik.

Hogy mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével, erre a feladatra jelen írás nem is vállalkozhat. Bibó megállapításaira támaszkodva, legalább három veszteség-forrást megemlíthetünk.

Egyrészt, azt az emberieségi deficitet, ami leginkább abból fakadt, hogy az eljárás rendezett és humánus módon történjék.

Másrészt, annak a kultúrának a megbecsülését, amelyből a magyar nemzetiségű állampolgárok is merítettek.

Harmadrészt pedig, a hivatásában példamutató keménységgel dolgozók jelentős részétől fosztották meg Magyarországot, akik sokat tehettek volna az ország további polgárosodásáért.

Ha Bibó eredeti álláspontját fogadták volna el, az említett deficitekkel valószínűleg nem kellett volna számolni.

Felhasznált szakirodalom

Bába Szilvia 2015 *Az Óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Kárpát-Haza Könyvek.

Bibó István 1986 Levél Borbándi Gyulához. In Uő. *Válogatott tanulmányok 1971–1979*. 3. kötet. (Vál.: Huszár Tibor). Budapest, Magvető Könyvkiadó, 295–373.

Gerner Zsuzsanna 2011a Modern rabszolgasors valahol Oroszországban. Egy kényszermunkára elhurcolt magyarországi német nő leveléből. In *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 59–70.

Gerner, Zsuzsanna 2011b *Moderne Sklaverei – Briefe einer zur Zwangsarbeit verschleppten Ungarndeutschen aus der Sowjetunion*. In *Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa – interdisziplinär betrachtet*. (Hrsg. Zsuzsanna Gerner – László Kupa). Hamburg, Verlag Dr. Kovac. /SOCIALIA Band 113:219–233.

Huszár Tibor 1989 *Bibó István. Beszélgetések, politikai életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika. Debrecen, Alföldi Nyomda.

Pach János 2016 *Gerhard Seewann: A magyarországi németek története*. Közlésre elfogadott kézirat.

Seewann, Gerhard 2010 Az elűzés koncepciója: Berlin–London–Prága–Budapest. In *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, PTE–Bookmaster Kft., 24–33.

Seewann, Gerhard 2011 A magyarországi németek Horthy és Hitler iránti lojalitása 1933 és 1945 között. In *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 50–58.

Seewann, Gerhard 2016 *A magyarországi németek története. 2. kötet*. Argumentum Kiadó.

Szalai Gábor – Tóth József 2010 A magyarországi németek sorsa a második világháború után – lokális (Véménd) példán keresztül. In *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, PTE–Bookmaster Kft., 170–179.

Tibori Tímea 2013 Közösségkutatások eredményeiről – a Kultúra és Közösség hasábjain. In *Etnikai leporelló Közép Euróában – kiadványsorozatok tükrében. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 121–128.

Tímea Tibori 2015 On the results of community research – in the columns of Culture and Community. In: *Ein ethnisches Leporello: Exemplifizierung ethnischer Kooperationen aus Mitteleuropa*. (Hrsg. Zsuzsanna Gerner – László Kupa). Hamburg, Verlag Dr. Kovac, /SOCIALIA Band 133:271–280.

Zinner Tibor 2004 *A magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.